

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

ИЗТОЧНОРУПСКИ: тракийски

Голямата група на рупските говори покрива голяма част от Южна България, а източната им част включва две големи групи – тракийска и странджанска (Бояджиев 1991: 20-24). Ареалът на тракийските говори не покрива напълно географското понятие Тракия. От друга страна, части от Източните Родопи спадат към тази група. Тракийски диалекти се говорят в долината на Марица и на юг от нея, също на североизток в посока на Бургас. Има две подгрупи, северна и южна, разрелени от река Арда (Бояджиев 1991: 33). Северната група е представено в този сайт от четири села от региона на Хасково: Въгларово (В), Кралево (К), Малево (М) и Сталево (С). Южната група е представена от две села от региона на Ивайловград: Драбишка (Д) и Хухла (Х). Тъй като общите черти на двете групи са значително повече от разликите, те са описани заедно, с оглед и на разликите между тях.

Следва списък на особеностите на тракийския говор, базиран на текстовете от шестте села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например К1 = Кралево 1, Д2 = Драбишка 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява. Отбелязваме, че в сайта има две села с името Малево. В сайта те са разграничени със съкращение, показващо в кой регион се намират. Описаното тук село Малево е в региона на Хасково; в сайта то е означено като Малево/Хск.

Фонетика

- Малкият ер редовно се явява като /e/.

Примери: *m'ёнку* (Х2: 105, С4: 56), *жёнэлу* (М1: 192), *дол'ёги* (К1: 47)

- Застъпниците на двете носовки са като в книжовния език: /ъ/ за голямата и /е/, включително след постальвеолна съгласна, за малката. Единственото изключение (и единствен пример за явлението, известно като „смесване на носовките“), е в думата „шепа“.

Примери за голяма носовка: *пъти* (Х5: 25), *ръкъ* (В2: 44)

Примери за малка носовка: *ж'ётвə* (Д4: 4, М1: 184), *ш'ётəм* (Х2: 43) // *ицъпкə* (Д2: 13)

Много от разликите между двете групи се отнасят до ятовата гласна и етимологичното я. Те ще бъдат разгледани в края на описанието.

- Гласната /u/ се заменя с /'y/ или /ii/ пред лабиални съгласни. Промяната е особено редовна след постальвеолни съгласни.

Примери: *бийвə* (Х1: 31), *ут'юэм* (Д1: 32), *ж'үвөй* (М2: 113), *ч'үвийки* (В2: 86)

- Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *нө'ал'ə* (Х5: 22), *думатенту* (Д1: 43), *млätтте* (К2: 99), *жэлзатə* (В2: 97)

Ако предходната съгласна е сонорна, тя понякога се удължава; за тази промяна се използва терминът „вокално-консонантно сливане“.

Примери: *стар:те* (М1: 33), *p'этèн: my* (С1: 62)

- Протеза на /и/ пред начално ударено /e/.

Примери: *иèдрү* (Х3: 51), *иётэрви* (С1: 10)

- Началната група /чр/ + малък ер се явява като /цър/.

Пример: *църн* (Х1: 22)

- Съгласната /х/ е заменена от /h/ във всички позиции; понякога изпада без очевидно правило.

Примери: *б'àхə* (К1: 40), *бèхме* (М1: 108), *л'ahə* (В2: 53) // *л'аðə* (К2: 10), *рàнили* (Х6: 74), *изгл'èðəə* (Д1: 15)

- В начачална позиция съгласната /ф/ е заменена с /h/.

Примери: *hучù* (С2: 3), *хүрни* (В1: 54), *h уðæùтe* (Д1: 50)

- Меките съгласни може да се появяват в краесловието.

Примери: *велїгден'* (Д2: 29), *hәмбàр'* (М1: 254), *рудàн'* (С1: 65), *дèвem'* (В2: 56), *жуòт'* (К1: 73)

- Съгласната /л/ се палатализира пред меки съгласни.

Примери: *йàбəл'к'i* (Д2: 82), *вийàл'ки* (М1: 238), *мъл'чə* (В2: 122)

- Съгласната /в/ изпада пред закръглени гласни.

Примери: *дòрə* (Д2: 138), *тòйтү* (Х3: 51), *дуòл'ни* (К1: 11), *утòру* (С1: 169), *òlvem* (В2: 38)

- Групата /ðn/ се асимилира в /нн/.

Примери: *пàннəлə* (Д2: 162), *нәпàннəли* (К3: 63), *с'ённem* (В2: 127)

- Групите /бн/ и /вн/ се асимилират в /мн/.

Примери: *дрёミニчу* (Д1: 42), *дрёмну* (Х3: 52), *грàмнəт* (К2: 51), *рàмну* (Х4: 5)

- Началната група /мн/ е заменена с /мл/.

Пример: *млòгу* (Х2: 43, М2: 77, В1: 100)

- Групата /cмр/ се заменя със /cp/.

Примери: *срìглə* (С1: 13), *срùнкə* (В1: 6), *нæсъргəнə* (Х1: 17)

- Съгласната /й/ се заменя с /в/ след закръглена гласна.

Примери: *стувът* (Х6: 15), *двйме* (К2: 58), *дув'аине* (Х4: 34)

Ударение

- Редовно отмятане на ударение в двусрични съществителни от женски и среден род.

Примери: *л'аҳа* (В2: 53), *нога* (Д1: 23), *чорбә* (С2: 74), *дъски* (М1: 253), *сесри* (В1: 74) // *брâшну* (В1: 123), *момч'етә* (Д1: 68), *т'елетә* (М2: 102)

Examples: *l'âħə* (V2: 53), *nògə* (D1: 23), *čòrbə* (S2: 74), *dìski* (M1: 253), *sèsri* (V1: 74) // *brâšnu* (V1: 123), *mòmč'etə* (D1: 68), *t'èletə* (M2: 102)

- Начално ударение във формите за първо лице единствено число сегашно време.

Примери: *нèра* (Х6: 18), *мъл'ча* (В2: 122), *зàведа* (Д2: 100), *нòберә* (К1: 56), *испеча* (М1: 265)

- Начално ударение в императивните форми.

Примери: *с'ённи* (Д2: 98), *кàж'те* (Х1: 4), *зàмеси* (М1: 265), *сùрни* (С1: 107), *върши* (В2: 24)

Морфология

- Плурално окончание за мъжки род /-e/.

Примери: *кòкле* (Д2: 177), *проф'ècype* (К2: 83), *дòктуре* (С2: 11)

- Окончанието на съществителните от женски род единствено число, когато е под ударение, съвпада с рефлекса на голямата носовка, т.е. /ъ/.

Примери: *удътә* (Д1: 84), *вуйнъ* (Х6: 62), *жинътә* (К1: 18), *глæвътә* (С2: 3)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други други значения. В този диалект казус генералис се налага като новата единствена форма, докато в други диалекти се обобщава старата номинативна форма на /-a/.

- Плуралните форми на „ръка“ и „нога“ се образуват с продуктивното окончание /-u/ вместо със старото дуално /-e/.

Примери: *рækìti* (М2: 39), *нугѝ* (Х3: 47)

- Плуралният член за мъжки род е /-mo/.

Примери: *сðйвàнету* (Д1: 84), *кæлàмету* (С1: 112), *òлувету* (В2: 98), *убòрету* (Х3: 34)

- Характерни форми за някои лични местоимения, например:

именителна форма за първо лице единствено число: *йà* (К1: 16), *йàс* (Д1: 39)

именителна форма за трето лице единствено число среден род: *тòй* (Д2: 72, К2: 74)

винителна форма за трето лице единствено число мъжки род: *н'èгə* (К3: 43)

винителна форма за трето лице единствено число женски род: *нèхи* (С4: 48)

кратка винителна форма за трето лице единствено число женски род: *ху* (Д1: 93), (Д2: 57)

кратка дателна форма за трето лице множествено число: *хми* (М1: 113), *хни* (С4: 40)

- Системата на показателните местоимения има трети член, който маркира идеята „близо“ с форманта /-c-/ , наред с очакваните „неутрално“ и „далече“, маркирани съответно с формантите /-m-/ и /-n-/.

Примери: *сòо* (Д1: 50), *свà* (К1: 2), *твà* (С1: 117, Д1: 4, К3: 8), *нвà* (Х3: 52)

- Местоимението „какъв“ и производните му се използват вместо „кой“ в адективна функция.

Примери: *н'àкəв дèн'* (Х3: 31), *н'àкəф п'ьт* (К2: 92; М1: 190), *н'àкəв дрън* (С3: 31)

- Използва се въпросителното местоимение „кутри“ и производните му вместо „кой“.

Пример: *с'àкутри* (Х5: 41)

- Използва се диалектната форма „врит“ със значение „всички“.

Пример: *фрът* (Д2: 67)

- Аористната тематична гласна /o/ е заменена с /a/ (извън ударение [ə]).

Примери: *дун'èсəh* (Д2: 13), *фл'àзəhme* (К1: 2), *n'èкəh* (В1: 123)

- При някои глаголи аористните форми и аористното деятелно причастие се образуват от сегашната основа.

Примери: *зберàh* (Х5: 35), *сәберàl* (К3: 50)

- Някои вторични имперфективни глаголи се образуват от перфективната основа.

Примери: *плàтəne* (Х6: 26), *извàдəш* (К2: 78), *hàтəме* (М1: 158), *с'амəhme* (С4: 34)

- Вторични имперфективни глаголи, завършващи на *-ичам*, тук завършват на *-ицам*.

Пример: *ублиçели* (С4: 47)

- Вметнатият ер се запазва в цялата парадигма на еловите причастия.

Примери: *обл'àкəлə* (С4: 25), *n'èкəли* (В1: 111)

- Редупликация на морфемата *-л-* в елови причастия с ударение върху окончанието.

Примери: *душилìли* (Х2: 63, Д2: 7), *реклилì* (К3: 40).

- Частицата за бъдеще време е *зə* във всички села освен Хухла, където тя е *ше*.

Примери: *зə* (Д1: 42, К1: 3, М2: 4, С1: 4, В1: 28) // *ше* (Х6: 93)

РАЗЛИКИ

Фонетика

Както ятовата гласна, така и етимологичното я са се развили различно в двете подгрупи.

- Под ударение ятовата гласна се явява в южната (ивайловградската) група винаги като /'a/, докато в северната (хасковската) група се явява /'a/ или /e/ в зависимост от характера на следващата сричка, т.е. като в книжовния език, с изключение на аористните форми, в които винаги се явява /e/.

Примери: *c'āme* (Д1: 42), *гул'āмийə* (Х5: 11) // *б'āhə* (К1: 40), *ð'ādy* (С4: 33), *бēше* (К1: 12)

Пример за аористна форма: *умр'ē* (М1: 54)

В северната група предната гласна, която замества ятовата гласна пред мека сричка, е различна: отворена гласна /ē/ в Сталево (но понякога и /e/), затворена гласна /ē/ в другите села.

Примери: *см'ēn'ēsh* (С1: 173), *п'ēy* (С1: 146) // *йēdēše* (С2: 73), *пүсēши* (К1: 84)

На края, след съгласната /y/ ятовата гласна се явява като /a/ и в двете подгрупи.

Примери: *цàл'* (Х1: 81; М1: 192; В2: 14)

- Етимологичното я се запазва винаги в южната (ивайловградската) група, докато в северната (хасковската) то се явява като /a/ пред твърда и като /ē/ пред меки срички (освен след /y/, където резултатът винаги е /a/).

Примери: *теч'āш'e* (Д1: 84), *уч'āhne* (Х2: 78) // *искушàвə* (С2: 51), *нàднич'ēрəm* (М1: 184),
увàж'ēвəhə (М1: 34), *дàрж'ēvi* (С2: 88) // *йàденету* (М1: 113), *вийàл'ki* (М1: 238)

- В северната група се наблюдава серия промени, определяни от лингвистите като „верижна промяна”, при която контрастът между гласните се запазва, въпреки че всяка от тях се променя.

Първо, гласната /e/ често се стеснява до /ē/ в ударени срички.

Примери: *cēlu* (К1: 19), *б'ēhme* (С1: 70), *ðvē* (В2: 34)

Второ, тясната гласна /u/ се изтегля назад до /ы/.

Примери: *буры́лу* (К2: 77), *вàрты́* (М1: 233), *бàрды́лу* (С1: 143), *угуры́ш* (В1: 120)

Верижната промяна продължава, но само в Сталено, където /ы/ понякога се изтегля назад до /ʌ/.

Примери: *глæвлàтə* (С2: 3), *йàдàт* (С2: 86)

Examples: *gləvn̩lətə* (S2: 3), *jədəlt* (S2: 86)

Морфология

Следните особености са характерни само за южната (ивайловградската) група:

- Окончание за първо лице множествено число /-ne/ за всички времена.

Примери: *клàвəне* (Д1: 49), *глубине* (Х2: 64) // *hràнehne* (Д1: 49), *б'āhne* (Х6: 32) // *стòрине* (Х6: 30)

Срещат се, марак и не често, форми за първо лице единствено число сегашно време характерни за родопските говори, а именно /-m/ за непрефигирани глаголи от първо и второ спрежение и /-a/ за префигирани глаголи от трето спрежение.

Примери: *trъс'ем* (Д2: 68), *ч'ётам* (Х2: 67) // *зàчукъ* (Х6: 56)

- Формите за бъдеще време в миналото се образуват с частицата за бъдеще време и имперфектна форма глагола.

Пример: *ше ѹмѣше* (Х3: 46)

Литература:

Бояджиев, Тодор. 1991. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. София.
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.